

'POMURJE POD SLOVENCİ'¹

Bojan Radej, svobodni razvojni ekonomist, Ljubljana

Začnimo z najbolj nedvornimi statističnimi dejstvi! Devetdeset odstotkov površine Pomurja, ki jo naseljujeta dve tretjini prebivalcev, je demografsko ogrožene. Prebivalstvo upada že od leta 1981. Od osamosvojitve do danes se je znižalo skoraj za odstotek na leto oziroma skupaj skoraj za 10.000 ljudi. Ob nadaljevanju takšnih trendov utegne prebivalstvo Pomurja z okoli 132 tisoč prebivalcev, kolikor je štel na začetku devetdesetih let, pasti v naslednjem desetletju pod 115 tisoč prebivalcev. Blaginja preostalega prebivalstva regije je znatno nižja od državnega povprečja: zdravstveno stanje ljudi je slabše, izaposleniost je nižja in zaposlitve, ki so, so slabše plačane. Dvakrat višji od državnega povprečja je delež ljudi, ki v Pomurju živi od socialne podpore. Zaostanek po dohodku na prebivalca v primeravi z osrednjeslovensko regijo se je v zadnjem desetletju poslabšal za odstotek letno. Samomorilnost, predvsem žensk je za dvakrat višja kot v državi, ki je sama v svetovnem merilu na visokem, devetem mestu po samomorilnosti. Pomurje je tudi demografsko najstarejša regija. Celotna regija je proglašena za razvojno ogroženo območje.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da so socialnoekonomska in demografska gibanja v zadnjem desetletju kritična. Jedrnato sočno po Marku Breclju, pesniku in istrskem aktivistu, 'Pomurje pod Slovenci' izumira. Vendar to še ni najhujše. V razvojnih programih Pomurja iz tega obdobja so ta gibanja, če sodimo po izbranih prioritetah, v dobršni meri prezrta! Pomurje morebiti iz vseh možnih državnih vreč ne dobiva najvišjega deleža pomoči. Vendar odmiranje regije ni mogoče utopiti v denarju. Ne gre za tovarno! Narobe je, da reševanje takšnih razmer zahteva bistveno več – zaustavitev izumiranja podeželja in izginjanja kulturne krajine, varna delovna mesta predvsem za ranljive skupine prebivalstva in dolgoročno brezposelne, socialno kohezivnost, vitalne lokalne skupnosti in samozavestne Pomurke in Pomurce.

Da so v Pomurju očitno že dosežene zgornje meje absorpcije denarja iz Ljubljane in Bruslja kažeta vsaj dva primera. Prvi, da Pomurje za obdobje 2004-2006 ni uspelo uveljaviti financiranja nobenega projekta iz kohezijskih skladov, s čimer je bilo v tem triletnem obdobju, če ocenimo »čez prst«, izgubljenih za 20-40 milijonov evrov investicij. Drugi primer ponuja nedavno objavljena vladna razvojna resolucija Slovenije za obdobje od 2007 do 2023, kjer je za Pomurje predvideno financiranje samo enega projekta - tehnoloških con, s čimer je Pomurje v celotnem programu udeleženo z 0,4 odstotnim deležem (delež regije v celotnem prebivastvu države je 6,5 odstotka oziroma 16-krat višji). Ob tem je projekt vprašljiv s stališča stvarnih regionalnih potreb. Letni zaposlitveni učinek tega 'mega programa' je borih 88 delovnih mest na leto (1500 skupaj), kar je več kot trikrat manj kot jih načrtuje zagotoviti aktualni akcijski program razvoja Pomurja v obdobju 2004 - 2006 (okoli tristo letno).

Vse kaže, da razvojne politike **ne prepoznavajo kritičnih socialnih trendov**. Na to navaja primerjalna analiza razvojnih prioritet regije v treh razvojnih programih, ki so bili v zadnjih letih opredeljeni za Pomurje. Študija, ki jo v okviru 6. okvirnega raziskovalnega programa EU pripravljam za regionalno razvojno agencijo Mura, je pokazala, da so regionalne potrebe Pomurja celo boljše upoštevane v državnih razvojnih programih (Strategija regionalnega

---

¹ Za prispevka, komentarje in nekatere podatke se zahvaljujem Stojanu Habjaniču, Stanki Dešnik, Goranu Miloševiću, Alojzu Kavašu in Romeu Vargi. Za zapisane trditve in morebitne napake odgovarjam sam.

razvoja, 2001) kot v aktualnem letnem akcijskem programu 2004-2006. Pri tem je treba takoj dodati, da je ujemanje državnih ciljev regionalnega razvoja glede Pomurja samo po sebi nič več kot srednje zadovoljivo. Naravnost porazno pa je razhajanje med prednostnimi cilji strukturnih in kohezijskih skladov EU (60% v spodbujanje konkurenčnosti podjetij) in dejanskimi potrebami regije.

Do teh zaključkov pridemo po posebni metodi vrednotenja razvojnih učinkov, ki jo je predlagal odmevni zeleni ekonomist Paul Ekins, in so jo doslej preizkusili v več evropskih regijah (<http://www.srdtools.info/>; <http://www.ieep.org.uk/>; <http://www.evaled.info/>). Sama metoda je povsem enostavna. Predlaga razvojne probleme in razvojne ukrepe razvrstiti v štiri skupine: na tiste, ki zadevajo gospodarski kapital, socialni, človeški ali naravni kapital. Nato primerjamo razvrstitev prioritete (po znesku financiranja ali številu programov) z razvrstitvijo potreb (ugotovljeno z analizo indikatorjev).

Da bi lahko ocenili glavne razvojne probleme regije in trende v zadnjem desetletju, smo za vsako vrsto kapitala proučili po dva reprezentativna indikatorja. Dinamiko gospodarskega kapitala opisujeta indikator rasti bruto domačega proizvoda na prebivalca in indikator rasti investicij. Socialni kapital opisujeta indikator brezposelnosti in neto migracij. Človeški kapital meri 'študentski indeks' (njihovo število v primerjavi s prebivalstvom) in indeks staranja prebivalstva. Naravni kapital pa opisuje dinamika izdatkov za varstvo okolja in dinamika rasti priključkov gospodinjstev na komunalne naprave.

Nedvomno je izbor teh indikatorjev precej sporen. Najprej lahko oporekamo ideji, da je tako kompleksen pojav kot je kapital opisan samo z dvema indikatorjema. Potem je mogoče oporekati izbiri indikatorjev. Nato je lahko sporna razvrstitev, zakaj recimo brezposelnost obravnavamo pri socialnem namesto pri človeškem kapitalu. Nobenega od teh ugovorov ne bi želel zavrnil. O teh vprašanih bi se bilo zelo koristno pogovoriti v okviru posebnega srečanja ali izmenjave med tistimi, ki jih to podrobneje zanima. Za namene tega prispevka upam zadošča, da se sklicujem na opažanje, potrjeno v socialnoekonomskih analizah pogosto navajanih avtorjev,² da niti ni pomemben izbor nekih idealnih indikatorjev, ampak hkratna uporaba raznorodnih indikatorjev – gospodarskih, socialnih in drugih. V prid preprostim postopkom opisovanja tako kompleksnih kategorij kot so štirje kapitali, je tudi vrnitev k zdravi pameti. Ekonomske računice, tako tiste najbolj zakomplicirane ekonometrične, kot najbolj enostavne kot indikatorske, bi bilo treba pravilno razumeti: ekonomski izračuni niso namenjeni *ugotavljanju* stanja stvari, temveč *zgolj in samo spodbujanju razprave* o stanju stvari.

Preden predstavimo rezultate analize trendov štirih kapitalov (potreb in prioritete) pojasnimo še izbor primerjalnega obdobja. Do leta 1993 je bila Slovenija še v tranzicijski depresiji padanja gospodarske rasti. Z začetkom obračanja trendov na bolje se je sredi devetdesetih let začel nov razvojni cikel. Leto 1995 je torej prav primerno izhodišče analize. Leto 2005 predstavlja prvo polno leto polnopravnega članstva Slovenije v EU in trenutek, ko je Slovenija vsaj del svoje usode efektivno prenesla na Bruselj. Z vstopom v EU se je Slovenija intenzivno internacionalizirala (prevzela nekatera splošna evropska pravila) in v teh kakovostno novih pogojih začel svoj novi razvojni cikel. Obdobje 1995-2005 je torej čas ekonomskega oživljanja, v katerem je 'mlada slovenska država' bila v celoti odgovorna zase in je lahko pokazala, kaj zmora in zna. V tem času Pomurje ni bilo več 'pod Jugoslovani', niti

---

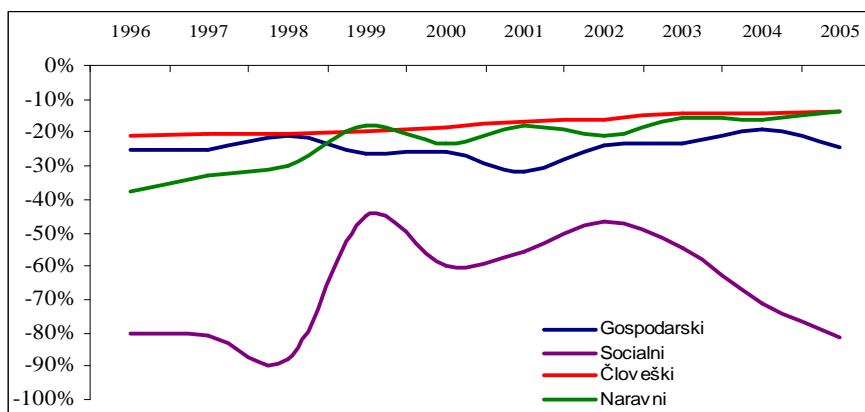
² Diener E, E. Suh. 1997. Measuring quality of life: Economic, social and subjective indicators. Social indicators research, 40, str. 189-216.

ni bilo še 'pod Evropejci' ampak 'pod Slovenci'. Slovenija je v tem času živela svojo 'zgodbo o uspehu', ki pa je imela v Pomurju depresivne poudarke.

'Pomurje pod Slovenci', 1995 do 2005

Spodnja slika prikazuje enajstletno dinamiko štirih kapitalov v Pomurju glede na slovensko povprečje. Vse štiri krivulje so pod slovenskim povprečjem. Najnižje ležeča prikazuje, da indikatorji socialnega kapitala v regiji za 80 odstotkov zaostajajo za državnim povprečjem. Po začetnem izboljšanju se kritični socialni trendi od začetka tega desetletja ponovno poslabšujejo. Na izjemno (sumljivo?) visok zaostanek seveda vpliva izbira indikatorjev, toda dva, ki sta bila uporabljena, vendarle odsevata bistvena socialna problema Pomurja: visoko stopnjo brezposelnosti in odseljevanje. Ostale tri vrste kapitala razmeroma enakomerno znižujejo zaostanek za povprečjem Slovenije, ki sedaj znaša še 20 do 30 odstotkov. Pomurje v bruto domačem proizvodu na prebivalca za povprečjem Slovenije zdaj zaostaja približno toliko kot je Slovenija na začetku zaostajala za evropskim.

Slika 1: Stanje in dinamika štirih kapitalov Pomurja glede na slovensko povprečje

Vir: Bojan Radej, Structural Funds And Sustainable Development, študija za Pomurje. Regionalna razvojna agencija Mura, 2006, v pripravi.

Takšna gibanja pomurskih razvojnih indikatorjev bi pripravljalcem regionalnih razvojnih programov v naslednjem desetletju narekovala, da na prvo mesto postavijo projekte, ki bi zaustavili kritične socialne trende. Zato bi morali posebej nujno pripraviti program **socialnega** razvoja regije, kjer bi vse razvojne investicije v Pomurju, dejanske in potencialne, ovrednotili s stališča, kako vplivajo na obnovitev socialnega kapitala Pomurja. Dokler se ti trendi radikalno ne preobrnejo, bi razmere morala država podpreti, ne samo z rutinskimi prioritetami pri dodeljevanju denarja, ampak z intenzivno institucionalno podporo, hitrim usposabljanjem regionalnih izvedbenih institucij. Docela neodgovorno bi bilo v teh kritičnih razmerah čakati na ustavno, zakonsko in izvedbeno ureditev ustanavljanja pokrajin.

Ostale tri kapitale bi kazalo razvrstiti takole. Kandidat za drugo prioriteto je **gospodarski kapital** (njemu v prid), ne samo, ker drugi najbolj zaostaja,³ ampak tudi, ker je edini

³ Problem povečevanja razvojnih razlik v bruto domačem proizvodu na prebivalca je še večji kot prikazuje slika, ker se prebivalstvo Pomurja hitro zmanjšuje in bi potem moral dohodkovni indikator samo zaradi tega bolj naraščati. Pomurje bi pri sedanjem zniževanju prebivalstva Slovenijo dohitevalo že pri isti gospodarski rasti. Ali drugače, resnično dohodkovno zaostajanje Pomurja za Osrednjeslovensko regijo (kjer se število prebivalcev celo povečuje) je v resnici *več kot dvakrat višje* kot izhaja iz primerjave tolarških zneskov na osebo (to bi ugotovili,

sposoben na hitro doseči izboljšave (rast dodane vrednosti in zaposlenosti), ki bi hitro razbremenile socialne pritiske. Prednost v razvojnem programu bi naj imeli projekti, ki z razmeroma nizkimi naložbami prinašajo več delovnih mest (da si lažje predstavljamo - recimo eno delovno mesto za manj kot 30 tisoč evrov). Takšna meja sicer ni absolutna in sama po sebi ni namenjena odvratanju visoko tehnoloških naložb v regijo, ampak le od kapitalno intenzivnih tehnologij velikega obsega. Podpora dragim delovnim mestom je najbolj smiselna, kadar se dodeljuje v več, razmeroma majhnih paketih. Nekatere tehnologije, ki so delovno intenzivne, kot pri ekološki gradnji ali v zeleni energetiki, lahko neposredno podpirajo zaposlovalne cilje regije.

Na tretje mesto med razvojnimi prioritetami je uvrščen **človeški kapital**. Res, da sta usoda socialnega in človeškega kapitala tako močno povezani, da s tem morda šibimo podporo hitrejšemu razvoju socialnega kapitala. Razlog za tretje mesto je predvsem, da pri tej vrsti kapitala ničesar ni mogoče storiti na hitro. In kolikor sem se podučil iz pregleda vseh razvojnih dokumentov Pomurja, do katerih sem uspel priti, bi ocenil, da v Pomurju danes ni niti programske, kadrovske niti organizacijske moči, da bi v letu ali dveh sploh lahko oblikovali ambicioznejši program izboljšanja človeškega kapitala. Morda je zgovoren naslednji primer: v osnutku razvojnega programa do leta 2007-2013 je v poglavju o človeškem kapitalu obravnavano samo zdravje in še to 'sektorsko', s stališča izvajanja zdravstvenih storitev (pri tem je treba takoj dodati, da je ta ožji vidik, povsem mogoče predstavljen korektno, o čemer nisem kompetenten soditi). Izobraževanje je obravnavano povsod v programu, vendar nepovezano z vsemi drugimi sestavinami človeškega kapitala. Tako tudi kultura. Druga področja razvoja človeškega kapitala kot avtonomija, uresničevanje človekovih pravic, subjektivne ocene kakovosti življenja pa v programu niso zajete in vprašanje, če sploh obstajajo študije, ki bi avtorje in avtorice programov o teh stvareh ažurno informirale.

Naravni kapital je smiselno obravnavati kot četrto regionalno prioriteto. Najprej zato, ker je razmeroma prostrano območje narave zavarovano, ki niti ne omogoča niti ne potrebuje obsežnih investicijskih posegov. Cilje varstva narave in socialnoekonomskega razvoja zavarovanih območij je možno doseči že s spremembami znotraj javnih politik in spreobrazbo sedanjega pasivnega v aktivno in trajnostno upravljanje. Ker naravni parki posedujejo najdragocenejša bogastva, ni nobenega ekonomskega razloga, da življenjski standard v teh lokalnih skupnostih ne bi bil najvišji v državi. Drugi razlog za to, da naravni kapital obravnavam kot četrto prioriteto, je dejstvo, da velik del okoljevarstvenih naložb v regiji pravzaprav služi izpolnjevanju državnih obveznosti v zvezi z evropskimi predpisi (komunalna infrastruktura) ki bodo prej ali slej izpolnjene, neodvisno od usmeritev za takšno ali drugačno smer prihodnjega razvoja Pomurja.

Prepad med potrebami in razvojnimi prioritetami

Z zgoraj omenjeno študijo so bile prioritete razvojnih programov razvrščene kot uresničevanje ciljev gospodarskega, socialnega, človeškega ali naravnega kapitala. Najpomembnejša je prioriteta, kateri je bilo namenjenih največ sredstev (ali število projektov za razvojne programe, ki niso bili finančno ovrednoteni). Nazadnje je vrstni red priorit et kapitalov, kot izhaja iz porazdeljenih sredstev (števila projektov) primerjan s predhodno

---

če bi vse letne zneske bruto domačega proizvoda na prebivalca obračunali, ne samo v stalnih cenah, ampak tudi v stalnem številu prebivalcev, recimo leta 1995).

razvrstitvijo štirih kapitalov glede na kritične razvojne trende socialnoekonomskih in ekoloških indikatorjev v Pomurju. Razlike, do katerih s takšno primerjavo pridemo, razkrijejo del možnih razlogov za paradoksalne razmere, da se razvojni zaostanek Pomurja povečuje kljub gospodarski rasti regije in kljub občutnem povečanju priliva naložb.

Rezultati so prikazani v spodnji tabeli. Najslabše se z razvojnimi potrebami regije (iz zgornje analize trendov) ujemajo prioritete strukturnih in kohezijskih skladov EU. To niti ni presenetljivo, če upoštevamo usmerjenost evropskih skladov k povečevanju konkurenčnosti gospodarstva (60 odstotkov sredstev) in torej k prednostnemu uresničevanju projektov gospodarskega (ne socialnega) pomena.

Če že, potem bi za regionalni razvojni program pričakovali, da bo svojo pozornost usmeril k najbolj žgočim problemom. Vendar najvišje skladnosti prioritet s potrebami niso dosegli regionalni razvojni programi, ampak nacionalni, pa še tam zgolj srednje dobro. Kot kaže, so pripravljavci obravnavanih treh pomurskih razvojnih programov razmeroma slabo upoštevali razvojne probleme regije.

Prvi namig, da bo na regionalni ravni težko doseči skladnost, je skrit že v tabeli. Odstopanje prioritet od potreb je vidno manjše v dveh programih, ki nista bila finančno ovrednotena ampak vsebujeta samo strukturo razvojnih problemov (seznam prioritet brez 'uteži'). Prvi (Regionalni razvojni program Pomurje 2000+) je bil pripravljen kot okvirni 'seznam želja'. Drugi, razvojni program do leta 2013, je bil dostopen samo v prvem, strateškem delu, ki šele razgradi razvojne usmeritve. Edini razvojni program, ki je bil finančno utežka je letni akcijski program 2004-2006, vendar pa se ravno ta najslabše ujema z regionalnimi potrebami.

Tabela 1: Ujemanje programskih prioritet z razvojnimi potrebami Pomurja,
- razlika med rangi štirih kapitalov -

	Dobro ujemanje				Srednje ujemanje				Slabo ujemanje			
Prioritete strategij regionalnega razvoja Slovenije (2001)												
Prioritete evropskih skladov (vključno s predpristopnimi)												
Regionalni razvojni program Pomurje 2000+ (2003)												
Letni izvedbeni načrt RRP pomurske regije, 2002 – 2006												
Osnutek strateškega dela RRP Pomurje 2007-2013 (ver.5/VII/06)												

Vir: B.Radej, Structural Funds And Sustainable Development, študija za Pomurje. RRA Mura, 2006.

Kako to? Nedvomno je to v pomembni meri posledica večje pripravljenosti realizacije enih projektnih predlogov kot drugih. Pri tem seveda bolj žgoči problemi regije niso bolje pripravljene na investicije, ampak največkrat ravno obratno, saj je ravno v tem problem. Nove investicijske zmožnosti so tako lahko najbolj uporabili tisti, katerih problemi so morda s stališča cele regije manj usodni. Da ne bo nepotrebne nejevolje takoj dodam, da to ne pomeni nič slabega za tiste, ki so se uspešno prebili skozi vsa sita prednostnih kriterijev za vključitev med akcijske prioritete. Njihove spretnosti, pridobljene izkušnje in nenazadnje njihov razvoj so dragocena podlaga prihodnjega razvoja regije. Težava pa vendarle obstaja, da se nekateri regionalni razvojni problemi ne povspejo dovolj visoko, da bi bili deležni več kot le nujne pozornosti.

Problem je, da se ene razvrstitve prioritete lažje uresničijo kot druge razvrstitve – večkrat se znajde gospodarski kapital v vlogi prve prioritete kot človeški ali socialni kapital. Vsaka razvrstitve ima nekakšno notranjo logiko in konsistenco, zato bi možne razvrstitve lahko sistematizirali. Ob tem pa je treba takoj ugotoviti, da vsaj možnost izbiranja med štirimi kapitali; namreč, kateri naj bo najbolj poudarjen, in kako naj bodo medsebojno razvrščeni, nedvomno obstaja. Pri pripravi izvedbenega dela strategije Pomurja do leta 2013 je ključnega pomena upoštevati, da so regiji na voljo različne razvojne smeri, med katerimi se lahko odloča (in tega ne more narediti nihče drug namesto nje). To nas v naslednjem poglavju privede do dveh ugotovitev. Najprej, da rast gospodarskega kapitala nikakor ni samoumevno najbolj ambiciozna razvojna usmeritev Pomurja. In druga, socialni kapital in podjetništvo ponujata stvarne razvojne možnosti, ki močno presegajo vsebine, na katere so pri današnjem stanju stvari ponavadi zvedeni socialni vidiki razvoja.

Izbire smeri in načina razvoja

Poskusimo si torej razvojne alternative Pomurja predstaviti kot štiri alternativne strategije upravljanja kapitalov.

Prva možnost je storiti ničesar (*laissez faire*) oziroma kar se da malo, da bi spremenili sedanjo usmeritev razvojnih programov k prednostnemu povečevanju gospodarske rasti, zasnovane na zviševanju konkurenčnosti. Ta taktika torej stavi na gospodarski kapital, ki bo domnevno prispeval k rasti dohodkov, iz katerih bo naknadno mogoče financirati socialne, okoljske in druge vidike razvoja. Problem tega razvojnega recepta je, da, če tudi ostanemo pri gospodarskem kapitalu, je enostranski in je lahko koriščen povsem napačno. To lahko pokažemo, če si pomagamo z razlikovanjem, ki ga uporablja francoski ekonomist Giraud, ki s stališča konkurenčnosti razloči štiri vrste podjetij. Prva so nomadska podjetja, ki so globalizirana in živijo od dobičkov, ki jih zaslužijo pri izkoriščanju razlik med ekonomskimi teritoriji. Tem podjetjem rast konkurenčnosti doma ne pomeni praktično ničesar, ker so viri njihovega dobička povsem drugje. Država zato ne more kaj dosti storiti, recimo za konkurenčnost Gorenja ali Petrola. Druga so tako imenovana izpostavljena podjetja. To so tista domača podjetja, ki komaj še lovijo korak s tujo konkurenco, ki jo povzroča cenejši uvoz iz držav s poceni delovno silo. Med takimi so recimo podjetja iz tekstilne industrije. Teh podjetij z nikakršnim zviševanjem domače konkurenčnosti cenenemu uvozu ni mogoče rešiti, ker so socialne posledice znižanja domačih plač, recimo na raven azijskih, politično in socialno nesprejemljive. Delovno intenzivni del te industrije bo prej ali slej neizogibno treba prepustiti državam s poceni delovno silo. Preživela bodo le tekstilna podjetja, ki se bodo uspela usmeriti v specializirane niše tekstilne industrije, ki jih v državah s ceneno delovno

silo ne obvladajo, na primer v visoko modo. To tretjo skupino podjetij Giraud imenuje 'konkurenčna'. Zanje ni najpomembnejša cenovna konkurenca z nizkimi plačami, ampak inovativnost pri specializaciji. Največ podjetij v regiji (državi) spada v četrto Giraudovo skupino tako imenovanih sedentarnih (lokalnih) podjetij, ki 'sedijo doma' in proizvajajo dobrine, za katere je ključna bližina potrošnika. Zajemajo večino dejavnosti pomembnih za vsakodnevno življenje. Mednje spada recimo prodaja kmetijskih presežkov z lokalnih kmetij, preskrba javnih dobrin (odvoz odpadkov) pa tudi neproduktivne dejavnosti od šolstva in zdravstva naprej. Njihova posebnost ni povezana s konkurenčnostjo (čeprav delujejo na lokalnih trgih), ampak neposredna bližina odjemalcev. Niti cenenost niti konkurenčnost nista odločilna razvojna dejavnika sedentarnih podjetij.

Torej, ko gre za gospodarske interese, bi morala biti regionalna strategija razvoja pozorna predvsem na izboljšanje razvojnih možnosti dveh skupin podjetij: sedentarnih in konkurenčnih oziroma tistih, ki bi lahko postala konkurenčna v Giraudovem, ožjem (kakovostnem) smislu. Nomadska podjetja skrbijo sama zase, za izpostavljenost pa so verjetno pomembnejše socialne politike kot gospodarske. Edino področje torej, kjer država lahko smiselno prispeva k rasti konkurenčnosti, ni politika plač (zbijanje stroškov), ampak inovacijska politika in izboljševanje kakovostnih vidikov gospodarskih dejavnosti, kot družbena odgovornost in uvajanje najvišjih standardov (ISO, EMAS...).

Druga strateška usmeritev, ki jo ima na voljo regija za razvojni program do leta 2013, je tako imenovana **šibka trajnost**. Poenostavljeno povedano zahteva, da se za vsako obremenjevanje okolja in izčrpavanje naravnih virov zaračuna posebna dajatev, katere prihodki se zbirajo na posebnem računu, iz katerega se sredstva lahko porabijo samo za naložbe, ki koristijo tudi prihodnjim generacijam (trajne dobrine). Dovoljeno bi bilo na primer vlaganje v znanje, čisto okolje ali javno infrastrukturo. Tako bi z razvojnimi odločitvami preprečili uničevanje okolja, ki ne služi dovolj pomembnim ciljem, neizogibno onesnaževanje pa bi visoko zaračunali. Tako bi zagotovili, da skupna zaloga nakopičenega kapitala, naravnega in proizvedenega skupaj, ne bi kdaj začela upadati. Slovenija je leta 2001 že sprejela gospodarsko strategijo razvoja, ki je temeljila na šibki trajnosti. Ukinjena je bila s sprejemom nove strategije razvoja Slovenije leta 2005, ko se je vrnila k strategiji konkurenčnosti, opisani zgoraj. Skandinavske države, Avstrija, Nizozemska in Kanada so sprejele razvojne strategije šibke trajnosti še prej, EU pa jo je uvedla istočasno s Slovenijo, vendar enako opustila (leta 2005) in se vrnila k prej opisanemu modelu.

Izbira strategije šibke trajnosti za Pomurje je lahko sporna. Šibka trajnost pride v poštev samo v industrializiranih in urbaniziranih delih države, takih pa je v Pomurju razmeroma malo. Docela neuporabna je za štirideset odstotkov ozemlja regije, ki uživa enega od statusov varovane narave. Znotraj 'parkov' šibka trajnosti ni uporabno načelo, ker zavarovanih naravnih bogastev ni mogoče uporabiti ne glede na odškodnino, ki bi jih bil kdo pripravljen vplačati v sklad za prihodnje generacije. Ampak to bi potem zahtevalo razvojne izzive regije obravnavati po dveh ločenih tirih, kar že na prvi pogled ne zbuja velikega zaupanja.

Tretja in četrta strategija izhajata iz tako imenovanega koncepta stroge trajnosti. Skupno jima je, da nekatera naravna bogastva kot zrak, voda in tudi podnebne razmere obravnavata kot tako pomembna, da jih ne bi smeli ogrožati z materialno (produktivno) izrabo v prid kopičenja proizvedenih bogastev. Takšno pravilo je, ko grozi izumiranje vrst, lahko razumeti. Težave nastopijo, ko bi enako pravilo hoteli uvesti tudi za nafto (kot pogonsko ali energetska gorivo)

zaradi njene izčrpljivosti in zaradi toplogrednih učinkov. Vendar niti to ni tako nemogoča ali eksotična zahteva. Kot je morda znano je Švedska na začetku leta 2006 oznanila, da bo do leta 2020 povsem opustila uporabo nafte za te namene in bo postala energetska samozadostna država (tudi brez jedrske energije). Strategija stroge trajnosti je danes najbolj poznana kot koncept varovanja naravnih bogastev in upravljanja zavarovanih območij narave. Prav na tem primeru si morda najlažje ogledamo razliko med tretjo in četrto možno razvojno strategijo Pomurja. Tretja je varovalna (konzervacijska) oziroma pasivna, četrta pa aktivna strategija.

Tretja možnost jemlje trajnostno pravilo neposlabševanja življenjskih možnosti za prihodnje generacije povsem dobesedno. Ker so nekatere poškodbe narave, kot temeljnega pogoja za preživetje nepovratne, je treba naravo zaščititi in čim bolj pustiti pri miru. Tretja možnost je pravzaprav ravno nasprotje prvi. Strategije konkurenčnosti zanemarjajo naravo, naravovarstvene strategije pa se ne zanimajo za komercialne razloge. Prva in tretja izbira s pravno ureditvijo uveljavljata vsaka svoj vidik enostranskosti in nedotkljivosti - v prvem primeru lastninskih pravic, v drugem pa 'narave'.

Strategija stroge trajnosti, razumljena kot strogo varovanje narave, je s stališča narave povsem upravičena. Upravičena je tudi s stališča prihodnjih generacij, ki bodo podedovale bujne gozdove, čisto podtalnico in blago podnebje. Problem narave na prvem mestu med vrednotami upravljanja območij zavarovane narave je, da je sedanja generacija v tem pogledu nekako odveč. Ljudje v drugih območjih države lahko ustanavljajo kakršna koli podjetja, lahko dobijo milijardo investicij za tovarno avtomobilov, oni, ki živijo v zavarovanem območju narave, pa morajo pozabiti na takšen gospodarski razvoj. Če že, lahko postanejo največ bio kmetje ali ekoturistične kmetije. To je v redu, ne morejo pa imeti hidrocentrale ali vsaj megazabavišča. In vsak ve, da pri megazabavišču denar sam »vkup leti«, pri bioturizmu in podobnem pa ni nobene masovne proizvodnje, da bi bilo kaj takšnega mogoče. Ekoturizma v regiji ni mogoče postaviti z eno veliko investicijo, ampak je za to potrebna najprej velika sprememba načina mišljenja na različnih ravneh delovanja od kmetov, do občine, regije, med podjetji, nevladnimi organizacijami in tako naprej. Za postavitev takšnih dejavnosti je potrebno razmeroma manj investirati v zgradbe in opremo ter več v usmerjanje aktivnosti razmeroma neodvisnih skupnosti oz. ljudi. Uresničevanje razvojnih projektov, ki ne zahtevajo investiranja v stvari, ampak v ljudi, nas privede do četrte možne razvojne izbire za Pomurje, ki trajnostno pravilo šele uresniči v celoti, torej obenem za prihodnje *in* za sedanje generacije.

Četrto možno smer razvoja bi lahko imenovali aktivna strategija stroge trajnosti. Razlika med tretjo in četrto možnostjo, če ostanemo pri primeru varstva okolja, ni v ravni varovanja narave (ta je odvisna od zakonske ureditve, ne od razvojnega modela), ampak v prizadevnosti javnih politik in prebivalcev pri izrabi priložnosti, ki jih nudita naravna in kulturna dediščina. Strategija je aktivna zato, ker 'brezbrižno naravo' pretvarja v pomene, vrednote in simbole, ki jim ljudje pripisujejo določeno vrednost in nenazadnje tudi tržno ceno. Naravna bogastva v aktivni strategiji trajnosti torej niso na prvem mestu, kot pri pasivni strategiji. Če bi se Pomurje odločilo za takšen razvoj, bi na prvo mesto postavili socialni in človeški kapital, ki sta zmožna v naravni in kulturni dediščini iskati navdih za ustvarjalnost (kulturne ali socialne 'inovacije'). Takšna odločitev bi bila več kot smiselna, če upoštevamo globalne ocene Svetovne banke, da povprečno 77 odstotkov blaginje izvira iz nematerialnih bogastev

(socialnih in človeških), 5 odstotkov iz naravnih bogastev in 18 odstotkov iz proizvedenih bogastev.⁴

Poleg simbolne ima narava tudi materialno vrednost. Četrta strategija močno relativizira zahtevo po nedotakljivosti naravnih bogastev - namesto tega zahteva le prilagajanje socialnoekonomskih ciklusov naravnim ciklusom. Veliko naravnih bogastev obravnavamo kot neobnovljiva zgolj, ker jih hote ali nepremišljamo v prekratnem časovnem ciklusu uporabe. Biotska raznovrstnost, ekosistemske funkcije, pestra krajina in večina drugih nedotakljivih vrednot zavarovanih območij so pravzaprav obnovljiva bogastva, ki jih opazujemo kot neobnovljiva in kot takšna varujemo predvsem zato, ker se bojimo njihove kratkoročne zlorabe. To pomeni, da za zahtevo po nedotakljivosti stojijo neke miselne sheme, ki so vgrajene v javne politike. Sama po sebi pa narava ne narekuje obravnavati svojih bogastev kot nedotakljivih.

Potemtakem aktivna strategija na zavarovanih območjih z ničemer ne odvrta ekonomske dejavnosti z materialno izrabo naravnih bogastev - biokmetijstva, zelene energetike, ekoturizma, reciklaže odpadkov itn. Temeljna razlika med ekonomskimi dejavnostmi prve, kompetitivne, in četrte, aktivne trajnostne strategije je, da prva živi in deluje pod predpostavko relativnega pomanjkanja bogastev (ki upravičuje nenehno zbijanje stroškov in konkurenco pri njihovem ustvarjanju), druga pa pod predpostavko relativnega obilja socialnih, človeških bogastev in naravnih bogastev v mejah njihove obnovitvene in samočistilne zmožnosti.⁵ Primeri neobvladanega obilja v krajinskem parku Goričko so zaraščanje pašnikov, propadanja bogate stavbne kulturne dediščine, neizraba biomase, in nenazadnje, obilje brezposelnih. Skratka, vladne politike ne morejo upoštevati samo ekonomike pomanjkanja, ampak tudi obilja in sicer, kako zagotoviti, da bo v prid blaginje zaposlenih čim več obilnih bogastev. Razlikovanje med miselnim svetom obilja in pomanjkanja je ključnega pomena, da se zavemo izjemno širokih možnosti izbiranja, ki so pri pisanju razvojnih programov na voljo.

V tem spektru različnih možnosti je prioriteta konkurenčnosti samo ena od možnosti. Utemeljitev prednosti četrte pred prvo razvojno strategijo za Pomurje ne pomeni zavračanja podjetniških prizadevanj v regiji. Podjetništvo je potrebno razumeti širše kot samo za srednja in mala gospodarska podjetja. Za aktivno trajnost je pomembno tudi **socialno podjetništvo**, ki ga v prvi vrsti ne usmerjajo finančni interesi, ampak dodana vrednost za skupnost⁶ - ekonomsko miselnost uporablja za doseganje družbenih ciljev (danes je ravno obratno, družbena mentaliteta služi ekonomskim ciljem). Od navadnih podjetij jih loči predvsem to, da si večine učinkov svojih dejavnosti (javnih učinkov in pozitivnih eksternalij) ne morejo prisvojiti (primer s Švedske: socialni podjetniki ustvarijo do 40% javnih dobrin na področju varstva narave).⁷ Socialni podjetniki so privezani na strukturo skupnosti, v kateri delujejo, in se iz nje ne morejo odseliti kot se lahko navadni podjetniki.

---

⁴ Hamilton K., G. Ruta, K. Bolt, A. Markandya, S. Pedroso, P. Silva, M. S. Ordoubadi, G.-M. Lange, L. Tajibaeva. 2005. Where Is the Wealth of Nations? Measuring Capital for the XXI Century. The World Bank. Conference Edition, osnutek (15. julij); www.worldbank.org, 198 str., str. 26

⁵ Več o razliki med ekonomiko pomanjkanja in obilja gl. v Radej B. Misliti obilje. Delo, 27. maj 2006, str. 25.

⁶ Marko Sakelšek, Socialni podjetnik - sodobni Robin Hood, Podjetnik, september, 2002.

⁷ In za to delo prejmejo samo 1% vseh subvencij, ki so bile plačane kmetijstvu. Fahlbeck E. 2004. Private provision of agricultural public goods in Sweden. Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences, http://merlin.lusignan.inra.fr:8080/eaae/website/pdf/41_Fahlbeck.

Poleg naravovarstvenega upravljanja je socialno podjetništvo tudi en od načinov razvoja socialnih in človekih bogastev. Uveljavlja se v vrsti dejavnosti:⁸ varovanje človekovih pravic obrobni skupin, kot so ilegalni priseljenci, revnejši sloji prebivalstva, invalidi, odvisniki; pravna pomoč za revnejše sloje prebivalstva; varne hiše - programi za žrtve nasilja; programi za reševanje stanovanjskih problemov revnejših slojev prebivalstva; izobraževanje gospodinj in/ali kmečkih žena; spodbujanje umetniškega izražanja pri mladini in otrokih; ohranjanje jezikov, ki izumirajo; poklicno izobraževanje; spodbujanje rasne strpnosti pri odraslih in mladini; spodbujanje ekološke zavesti pri odraslih in mladini; zagotavljanje preventivne zdravstvene zaščite; vzajemni skladi pomoči na področju zdravstva; kooperative - združenja malih proizvajalcev na področju kmetijstva in industrije; uveljavljanje pravic Romov, integracija in poklicno izobraževanje izpuščenih kaznjencev (za zmanjšanje ponovitev kriminalnih dejanj); pomoč invalidom in drugim depriviligiranim skupinam skozi umetniško izražanje.

Aktivno trajnost moremo torej razumeti kot izviren način kopičenja socialnih, človeških in naravnih bogastev, ki lahko v veliki meri sloni na podjetnosti 'socialnih delavcev'. Vendar to verjetno ne zadošča, da bi aktivno trajnost razumeli tudi kot možnost celostnega razvoja regije. Za potrditev tega bi morali vedeti, da je ta strategija v primerjavi s konkurenčno lahko uspešna tudi pri spodbujanju gospodarske rasti in zagotavljanju delovnih mest.

Primer razvojnih pobud društva Mozaik

Društvo Mozaik se ukvarja z usposabljanjem in zaposlovanjem ranljivih skupin prebivalstva. V okviru doslej povedanega bi lahko rekli, da si kot socialni (sedentarni) podjetnik prizadeva za kopičenje socialnega, človeškega in naravnega kapitala. Programe izvaja s predelavo in trženjem ekoživil, semenarstvom, tradicionalnim graditeljstvom (z naravnimi materiali - slamo, lesom, glino; gradnjo iz nežgane opeke), izdelki iz lesa, iz gline, lanom in lanenim platnom, izdelki iz slame in šibja, nego krajine v parkih (vzdrževanje kolesarskih poti, učnih poti, vodotokov), preprečevanjem zaraščanja kmetijskih zemljišč ipd. Dejavnosti, najožje povezane z aktivnim ohranjanjem naravne in kulturne dediščine regije, torej uresničujejo razvojno strategijo aktivne trajnosti. Programi društva Mozaik so v zadnjih letih s svojimi projekti vsaj začasno vzdrževali zaposlitev za 50 pripadnikov ranljivih družbenih skupin.

Izvajanje tovrstnih programov ima razmeroma opazen zaposlitveni potencial. Obnova opuščeni kmetijskih poslopij v Pomurju bi za naslednjih deset let lahko zagotovila 350 delovnih mest. Pri tem bi uporabljali lokalno dostopne ekološke materiale, kar bi zaposlitvene učinke še dodatno multipliciralo. Zaposlitveni potencial imajo tudi nega kulturne krajine: nega 200 km melioracijskih jarkov v Pomurju bi omogočila 20 zaposlitev, nega vsaj 150 km reguliranih in redno striženih vodotokov bi prinesla še 10 – 15 delovnih mest. Nega mokrih in suhih travnikov, visoko debelih sadovnjakov, nega žive meje, živice, posamezna drevesa, bi takoj omogočila zaposlitev nekaj deset ljudem v krajinskem parku Goričko (v okviru komunalne službe varstva narave). Nujno potrebnih trajnih zaposlitev je torej vsaj 400.⁹

V regionalnem pogledu morda 400 zaposlitev ni veliko (štiri odstotke brezposelnih), vendar je treba upoštevati, da bi bile to zaposlitve za ljudi iz ranljivih skupin prebivalstva in dolgoročno

---

⁸ Thompson, John, Alvy Geoff, Lees, Ann. 2000. Social entrepreneurship - a new look at the people and the potential. Management Decision 38/5. MCB University Press; <http://www.emerald-library.com>

⁹ Za te ocene se zahvaljujem Stojanu Habjaniču in Stanki Dešnik; ocene se ne nanašajo samo na projekte društva Mozaik.

brezposelnih, ki so najtežje zaposljivi. Te zaposlitve bi ustvarile 'zeleno infrastrukturo', ki bi prinesla dodatne zaposlitve v ekoturizmu in drugih gospodarskih panogah. Pomembno je tudi, da so te zaposlitve stalne in netvegane. Največjo težo pa te zaposlitve dobijo, če jih primerjamo z zaposlitvenimi učinki izgradnje pomurskega tehnološkega parka do leta 2023, ki ga predvideva državna razvojna resolucija. Po doslej objavljenih podatkih naj bi izgradnja stala 100 milijonov evrov in bi prinesla 1500 delovnih mest ali 88 povprečno na leto. Nega kulturne krajine bi za 50 tisoč evrov letno ustvarila 30-45 zaposlitev. Tako bi tehnološki center za eno novo delovno mesto plačal 65000 evrov ali *več kot štiridesetkrat več* od zaposlitve, ki jo zagotovi uresničitev programov socialnega podjetništva. S tem ne želimo razvrednotiti morebitne naložbe v tehnološki park ampak podati primerjavo med učinkovitostjo zaposlitvenih programov, ki jih ponuja socialno podjetništvo za ranljive skupine prebivalstva z zaposlitvenim učinkom visoko tehnoloških naložb za konkurenčne skupine prebivalstva. Ali druga primerjava, obnova 1000 zapuščenih stanovanjskih poslopij bi po ocenah gradbenega strokovnjaka stala 60 milijonov evrov. Vloženi znesek pa bi se s prodajo povrnil.¹⁰ Prihodke bi lahko vplačali v sklad pomurske narave, kar bi zagotovilo lastna sredstva za uresničevanje projektov aktivne trajnosti. Tako bi razvojne pobude dobili vsi, ne samo tisti, ki lahko vstopijo v tehnološki park. To je pomembna razlika, saj se je že doslej dogajalo, da recimo ekološke tehnologije pogosto niso obravnavane enakovredno kot industrijske tehnologije, zato je mogoče pričakovati, da niti novi tehnološki center Pomurja ne bo povsem nepristransko omogočal tehnološkega razvoja regije.

Morebitni dobički sicer niso prvi smisel socialnega podjetništva. Zanj niso najpomembnejše transakcije na trgu niti razmerja do države (subvencije), ampak v prvi vrsti **transakcije, ki se opravijo znotraj skupin**, ki jih zajemajo programi socialnega podjetništva. Neko invalidsko podjetje lahko prodaja svoje izdelke na trgu - glavni pomen njihove produktivnosti pa je v ustvarjalnem in družabnem prizadevanju, interakcijah med sodelujočimi (česar socialne službe in blagajne ne znajo zagotoviti), ki prispeva k samozavesti in usmerjenosti sodelujočih. Zato bi bilo smiselno projekte socialnega podjetništva izvajati s pomočjo naravnih menjave, v kooperativah, z uporabo lokalnega (regionalnega ali spletnega) denarja in po kanalih 'poštene trgovine'.

Poglejmo si naslednji poenostavljeni primer: za 100 tolarjev v žepu moramo ustvariti še za 80 tolarjev davkov in prispevkov, ki jih odtegnejo od plače, potem pa plačamo še 20 tolarjev za dohodnino. Za sto tolarjev v žepu moramo torej zaslužiti skupaj 200 tolarjev. Ampak tolarji v žepu so ničvredni, dokler jih ne porabimo ali vložimo. Recimo prvo. Ko gremo v trgovino in kupimo dobrino za 100 tolarjev, dobimo v resnici precej nižjo korist, ker od tega zneska najprej plačamo 8 do 20 tolarjev davka na dodano vrednost, v ceni pa so že od prej vsebovani davki, ki jih je plačal proizvajalec, recimo 30 tolarjev. Končna vrednost nakupa za 100 tolarjev je torej zaokroženo komaj 50 tolarjev, z embalažo vred, ki ponavadi tudi leti v smeti. Če bi upoštevali še izgubo časa z nakupovanjem (v supermarketih) in stroške priprave hrane, je razlika še večja. Vendar ne bi bili po nepotrebem malenkostni. Že s tem, kar imamo, ugotovimo, da za 200 tolarjev ustvarjenega dohodka dobimo 50 tolarjev ali štirikrat manj koristnega učinka.

---

¹⁰ Veliko večja spodbuda za programe socialnega podjetništva kot državne subvencije bi bil sproščen dostop do obilja »zaspanega bogastva« Pomurja (Stojan Habjanič): od opuščenih kmetij, stavb in zemljišč bivših kmetijskih zadrug, do opuščenih mlinov in peskokopov.

Povsem drugače bi bilo, če bi s pomočjo lokalnega denarja ali v kooperativi zamenjali košnjo dveh hektarjev travnika za devet kozarcev marmelade ali za dvanajst ur inštruiranja matematike... V takšnih primerih bi se ena storitev neposredno in v polni vrednosti zamenjala za drugo storitev ali blago. Socialni programi, ki se večinoma izvajajo za ljudi z malo denarja, z uvedbo lokalnega denarja kupno moč sodelujočih takoj povečajo za štiristo odstotkov in tako na nek način omogočijo, da lahko sodelujoči, ki v lokalnem denarju veliko menjajo en z drugim 'na hitro obogatijo'. S pomočjo navedenih primerov ugotovimo, da je socialno podjetništvo na svoj poseben način lahko zelo produktivno, tako pri zagotavljanju (poceni) delovnih mest kot pri spodbujanju ekonomskih transakcij in torej gospodarske rasti ter materialne blaginje. Ponekod zato socialno podjetništvo upravičeno obravnavajo kot tretji (avtonomni) sektor gospodarstva, ki se nahaja med zasebnim in javnim.¹¹

Sklenimo: pomembno je oblikovati takšno razvojno strategijo Pomurja, v kateri bo razvoj dober za vse. Gre torej predvsem za usodo ranljivih skupin prebivalstva. Njihova usoda je danes morda lahko zanje sicer tragična, za družbo pa kljub temu dovolj sprejemljiva v imenu splošnega materialnega napredka. Vendar moramo upoštevati, da so marginalizirani najmanj prilagodljivi in da bodo jutri prišli na vrsto novi najmanj prilagodljivi, in za njimi vedno novi in novi, ker je to vgrajeno v materialistično logiko razvoja. Ko večina postane porinjena na obrobje, kar se je v Pomurju nedvomno že zgodilo, takrat skupnost razpade. So rast povprečnega dohodka, avtocesta in morebiti hidroelektrarna na Muri dovolj velika pridobitev za Pomurje, da se odpove svojim socialnim in človeškim bogastvom? Na drugi strani se ponuja paradigma aktivne trajnosti, ki je na pogled manj kičasto moderna, vendar s stališča blaginje ljudi in lokalnih skupnosti zelo obetavna.

Izziv, na katerega morajo odgovoriti avtorji in avtorice razvojne strategije Pomurja do leta 2013 nikakor ni lahek. Ob globokih notranjih neravnovesjih bodo morali poiskati rešitev, ki ne bo mogla biti v prvi vrsti dosežek političnega kupčkanja. Gre za preveč pomembne stvari, da bi se politični interesi o razvojnih izbirah Pomurja sploh smeli prav bistveno razhajati. Vzdrževanje kritičnih trendov bo imelo nepopravljive posledice za življenje Pomurja. Vzroki za to se bodo čez leta pozorno raziskali in ugotovitve dolgo pomnile.

---

¹¹ Sakelšek, prav tam.